

ISTORIE
CONTEMPORANĂ

Cătălin Augustin Stoica este doctor în sociologie al Universității Stanford; are două masterate în sociologie – unul la Stanford și unul la Universitatea Central-Europeană. În prezent este conferențiar la Facultatea de Științe Politice din cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative. Între 2007 și 2015 a fost director general al Centrului de Sociologie Urbană și Regională (CURS). A publicat studii pe tema comunismului și postcomunismului în reviste și volume de specialitate apărute în România, SUA, Germania și Polonia.

CĂTĂLIN AUGUSTIN STOICA

ROMÂNIA CONTINUĂ

Schimbare și adaptare
în comunism și postcomunism

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Seria „Istorie contemporană“ este coordonată
de Cristian Vasile și Vladimir Tismăneanu.

Redactor: Andreea Niță
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Dragoș Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Artprint

© HUMANITAS, 2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Stoica, Cătălin Augustin
România continuă: schimbare și adaptare în comunism
și postcomunism / Cătălin Augustin Stoica.-
București: Humanitas, 2018
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-6287-3
316

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Cuprins

Cuvânt înainte	9
1. „Un pas înapoi, doi pași înainte“: Instituționalizarea partidului-stat și a proprietății colective – studiu de caz	21
<i>Precizări metodologice</i>	24
<i>Scurtă prezentare a satelor Vadu Roșca și Nănești</i>	36
<i>Construirea partidului-stat</i>	38
<i>Constituirea unor noi forme de proprietate</i>	59
<i>Făurirea „Omului Nou“</i>	66
<i>Considerații finale</i>	75
2. „Puțini am fost, mulți am mai rămas!“: Bazele sociale ale Partidului Comunist Român	80
<i>Politicile de personal ale Partidului Comunist Român: 1944–1989</i>	84
<i>Scurtă prezentare a datelor</i>	99
<i>Profilurile membrilor de partid în șase țări din centrul și estul Europei</i>	103
<i>Profilul socio-demografic al membrilor PCR</i>	108
<i>Profilurile socio-demografice ale funcționarilor de partid</i>	119
<i>Recrutarea în PCR</i>	121
<i>Considerații finale</i>	132
3. „P.C.R.“ (Pile, Cunoștințe și Relații) în postcomunism	140
<i>Introducere</i>	140
<i>Legături sociale în comunism: pile, cunoștințe și relații</i>	141
<i>Scurtă prezentare a datelor</i>	151
<i>Ce factori influențează capitalul de relații ori pilele?</i>	159
<i>Discuție</i>	164

4. Capitalism postcomunist à la roumaine?	169
<i>Capitalism(e) în Centrul și Estul Europei:</i>	
<i>puncte de vedere</i>	172
<i>Capitalism politic: precizări și nuanțări</i>	174
<i>Capitalismul politic al anilor '90</i>	181
<i>Anii 2000: Capitalism global neoliberal</i>	
<i>și capitalism politic românesc</i>	189
<i>Epifenomene recente: conflictul dintre stânga proafaceri</i>	
<i>și dreapta încremenită în proiect</i>	205
<i>În loc de concluzii</i>	208
ANEXA 1	
Elemente tehnice ale analizei recrutării în PCR	213
<i>Variabilele incluse în analiză</i>	213
<i>Precizări privind analizele multi-variate</i>	216
ANEXA 2	
Elemente tehnice ale analizei statistice	
a relațiilor de utilitate	220
<i>Variabilele incluse în analiză</i>	220
<i>Precizări privind analiza multi-variată</i>	
<i>a relațiilor de utilitate în 2010</i>	222
Note	225
Bibliografie	263

Mihaelei, Mayei și Sarei

Cuvânt înainte

Surprinzătoarele revoluții din 1989 și schimbările ce le-au urmat au făcut obiectul a numeroase studii, ducând la apariția unei adevărate industrii. Interesul pentru tranziție e absolut legitim, întrucât perioada de după căderea comunismului s-a dovedit fascinantă. Parafrazându-l pe istoricul american Martin Malia, problema pusă cercetătorilor și decidenților politici poate fi sintetizată cu umor, nu lipsit de amărăciune, astfel: e ușor să faci o ciorbă de pește dintr-un acvariu, dar cum transformăm ciorba înapoi în acvariu?¹

Sarcina refacerii acvariului a fost și mai dificilă dacă ținem cont de condițiile specifice fiecăreia dintre fostele țări comuniste. Conform unuia dintre personajele volumului de semi-ficțiune *Adam Smith Goes to Moscow: A Dialogue on Radical Reform*, de Walter Adams și James W. Brock, pentru un prim-ministru al unei țări din centrul și estul Europei, aceste condiții sunt extrem de importante: „Trebuie să avem în vedere faptul că, bunăoară, potrivit Centrului pentru Studiarea Opiniei Publice din Moscova, în 1990, 42% dintre cetățenii fostei URSS credeau în telepatie, 57% credeau în curele de vindecare transmise în direct la televizor, 42% în astrologie și 35% în vrăjitorie [...]. În alegerile generale din Republica Cehă [de la începutul anilor '90 – n. m.*] au candidat 40 de partide, coaliții și mișcări politice, inclusiv formațiuni precum

* Toate completările dintre paranteze drepte îmi aparțin.

Prietenii Berii sau Inițiativa Erotică Independentă.⁴² Exemplele invocate de înaltul oficial est-european fictiv aveau rolul de a tempera entuziasmul unui consultant economic american în legătură cu aplicarea terapiei de șoc în toate fostele țări comuniste, indiferent de specificul și istoria recentă a acestora.

Trei decenii mai târziu, mulți est-europeni par a fi dezamăgiți. Nu e vorba de faptul că așteptările inițiale cu privire la prosperitate și democratizare nu s-au realizat întocmai și mai ales imediat. Nici nu se putea, întrucât așteptările de atunci erau nerealiste – un lucru pe care azi îl admit mulți. E vorba despre altceva, despre sentimentul că ceva, undeva, încă mai scârțâie. Deși țările din regiune au trecut prin numeroase transformări și au înregistrat progrese evidente în multe domenii, unele aspecte ale prezentului pun sub semnul întrebării radicalismul momentului de ruptură din 1989, generând impresia de „deja fu“ – așa-zisul sentiment oltenesc de retrăire al unui moment din trecut.³

Spre exemplu, potrivit primei ediții a suplimentului revistei *Capital*, „Top 300 cei mai bogați români“, în anul 2003, pe primele douăzeci de locuri se situau șapte persoane despre care se spune că, direct sau indirect (prin intermediul familiilor), au avut legături cu vârfurile sistemului comunist sau au fost lucrători ai Securității, conform propriilor declarații (e.g., Iosif Constantin Drăgan, familia Păunescu, familia Voiculescu, George Copos, Nicolae Badea – fostul ginere al lui Ion Dincă, înalt oficial al regimului Ceaușescu –, Viorel Cataramă și Ioan Niculae). Acestora li se adăugau alte cinci persoane care fie aveau experiență de afaceri în afara țării, fie activaseră în țară în minusculul sector economic privat ori în cel al economiei gri (ilegale) din timpul comunismului (e.g., Ion Țiriac, Frank Timiș, Fathi Taher, George Becali, Dinu Patriciu).

În ediția din 2017 a aceluiași supliment, între primii douăzeci cei mai bogați români se situau trei persoane despre care se spune că, direct sau indirect (prin intermediul familiilor), au avut legături cu vârfurile sistemului comunist (e.g., I.C. Drăgan, Gabriel [Puiu] Popoviciu – și el fost ginere al lui Ion

1. „Un pas înapoi, doi pași înainte“:

Instituționalizarea partidului-stat
și a proprietății colective – studiu de caz

În a doua jumătate a anului 1957, în ciuda metodelor deosebit de violente folosite de echipele de colectivizare, alcătuite aproape în exclusivitate din muncitori și activiști de partid, colectivizarea regiunii Galați se lovește de rezistența țăranilor. În câteva sate și comune din raionul Liești (*i.e.*, Suraia, Răstoaca și Boțârlău), țăranii ocupă primăriile și dau foc cererilor de înscriere în colectiv, fapt ce determină intervenția forțelor de ordine, care operează arestări. La 1 decembrie 1957, localnicii dintr-un sat învecinat cu cele de mai sus, Vadu Roșca (parte a comunei Vulturul, actualmente în județul Vrancea), se opun intrării pe teritoriul lor a unei „echipe de lămurire“. Două zile mai târziu, autoritățile regionale însoțite de președintele sfatului popular al comunei Vulturul încearcă din nou să intre în Vadu Roșca. Țăranii se împotrivesc și, după o încercare de sechestrare a primarului și reprezentanților de la raion, se ajunge la o înțelegere: echipa este lăsată să plece, urmând ca a doua zi sătenii să se întâlnească cu reprezentanții autorităților pentru negocieri. În vreme ce țăranilor li se dau asigurări că în Vadu Roșca nu se va folosi forța în colectivizare, satul este înconjurat de Securitate, izolat de restul comunei, și este declarată stare de asediu.

La 4 decembrie 1957, în jurul orei 9 dimineața, după, se pare, o scurtă altercație verbală între localnici și oficiali, asupra sătenilor adunați la locul numit „cazemata“ se deschide focul. Bilanțul victimelor se ridică la 9 morți și circa 60 de

răniți, operându-se și numeroase arestări. Tânărul, pe atunci, Nicolae Ceaușescu este trimis să coordoneze operațiunile de „pacificare“ a satului. Organizația Partidului Muncitoresc Român din comună – care număra 11 membri – este desființată de către Ceaușescu: „Voi, în calitate de membri de partid, v-ați ascuns sub pat! Unșpe inși cu unșpe pari puneți satul ăsta de reacționari la punct! Dizolv organizația de partid!“ au fost, conform unui martor ocular (*i.e.*, M.A., președinte al Sfatului Popular al comunei Vulturul în acea perioadă), cuvintele lui Ceaușescu.* În final sunt pronunțate 18 condamnări la închisoare pentru participare la revolta din Vadu Roșca, iar colectivizarea satului este stopată din 1958 până în 1960.

Ulterior revoltei din Vadu Roșca, în unele dintre satele învecinate se procedează la înapoierea cererilor de înscriere în Gospodăria Agricolă Colectivă (GAC, așa cum se numeau

* Prezența lui Nicolae Ceaușescu în Vadu Roșca este o chestiune controversată. Bunăoară, volumul Laviniei Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Dacia, Cluj-Napoca, 2001, include interviuri cu Alexandru Bârlădeanu și Gheorghe Apostol. Potrivit acestora, Ceaușescu ar fi fost cel care a coordonat acțiunile de reprimare a revoltei. Gheorghe Apostol situează revolta de la Vadu Roșca în 1959. Într-un interviu acordat cotidianului *Jurnalul Național*, Apostol reia povestea implicării lui Ceaușescu, însă, de această dată, plasează revolta din Vadu Roșca în 1949, deși acțiunile țăranilor au avut loc în 1957 („Confesiunile ultimului mohican al dinastiei comuniste: interviu cu Gheorghe Apostol“, *Jurnalul Național*, 11 februarie 2004). Gaston Marin – oficial de seamă al regimului comunist din România – susține și el că Ceaușescu ar fi fost implicat în înăbușirea unor revolte țărănești, care ar fi avut însă loc în „câteva sate de-a lungul Oltului“ (vezi Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, Evenimentul Românesc, București, 2000, p. 185). Cei pe care i-am intervievat în Vadu Roșca și Nănești, atât foști reprezentanți ai guvernului comunist, cât și participanți la revoltă, spuneau că Ceaușescu ar fi venit în Vadu Roșca după ce s-a deschis focul asupra țăranilor; prin urmare, el ar fi implicat doar în investigarea evenimentelor de la Vadu Roșca și pedepsirea țăranilor, postrevoltă (vezi interviurile din acest capitol).

inițial Cooperativele Agricole de Producție [CAP]). În Nănești, unul dintre aceste sate, Ceaușescu vine personal în primăvara anului 1958 și consimte la restituirea cererilor de înscriere în colectiv spunând „Ne vom da azi un pas înapoi pentru a face mâine doi pași înainte. Vi se vor înapoia cererile, însă o să veniți să ne rugați voi singuri să intrați în colectiv! Vom zdrobi cu pumnul de fier pe toți cei ce ni se vor opune!“ (interviu cu B.N., Nănești). După doi ani de întrerupere și ezitări, colectivizarea va fi reluată în Vadu Roșca și în satele învecinate. În Vadu Roșca, procesul de colectivizare post-revoltă, reluat în 1960, va decurge fără incidente majore, amintirile represiunii din 1957 jucând, se pare, un rol important în acest sens.

Rândurile de mai sus sintetizează, fără pretenții de exhaustivitate, cele petrecute în Vadu Roșca, unde, spre deosebire de Nănești, rezistența la colectivizare și represaliile autorităților au luat forme extreme. Pornind de la experiența tragică a celor două sate, în acest capitol abordez problema colectivizării în relație cu cea a construcției partidului-stat, sugerând că schimbările induse după 1945 au fost profund marcate de fenomenul *decuplării* dintre noile forme instituționale și practicile (vechi și noi) adoptate pentru implementarea lor.

Consecințele acestei decuplări au fost dramatice, conducând la delegitimarea noilor forme de proprietate colectivă asupra pământului și – în ultimă instanță – la subminarea șubredei autorități a noii puteri. În Vadu Roșca, lipsa de legitimitate a regimului comunist și a colectivizării – indusă mai ales de abuzurile comuniștilor locali – s-a tradus prin revolta țăranilor în 4 decembrie 1957. În Nănești, felul cum au reacționat autoritățile la Vadu Roșca a potolit orice încercare de a protesta față de colectivizare; oricum, așa cum detaliez în acest text, lipsa de legitimitate a regimului comunist și a proprietății colective vor reprezenta elemente comune celor două așezări rurale în perioada socialistă. Ilustrez cele de mai sus pe baza interviurilor realizate cu foști participanți la revoltă și cu foste autorități din ambele sate. Pentru a asigura anonimitatea, inițialele prezentate pe parcursul capitolului nu corespund identităților reale ale respondenților.

Formulările (cu toate inexactitățile și ezitățile lor) aparțin, evident, intervievaților.

Capitolul este organizat astfel: prima parte conține o scurtă prezentare a metodologiei de cercetare, urmată de o scurtă prezentare a celor două sate. În partea a treia discut problema construirii partidului-stat, iar în partea a patra abordez chestiunea instituționalizării unor noi forme de proprietate. Ultima parte conține un sumar și o interpretare a celor discutate pe parcursul studiului.

Precizări metodologice

Acest studiu face parte dintr-o cercetare amplă pe tema colectivizării agriculturii din România, o cercetare multidisciplinară, de grup, inițiată și coordonată de Katherine Verdery ([pe atunci la] University of Ann Arbor, Michigan, în prezent la City University of New York) și Gail Kligman (University of California, Los Angeles). Proiectul se numea „Transformarea proprietății, a persoanelor și a statului: Colectivizarea în România, 1949–1962“ („Transforming Property, Persons, and State: Collectivization in România, 1949–1962“) și a beneficiat de sprijinul financiar oferit celor două cercetătoare de US National Science Foundation, National Council for Eurasian and East European Research, alături de o serie întregă de alte instituții din SUA și Marea Britanie.²⁰ Echipa de cercetare condusă de Katherine Verdery și Gail Kligman i-a inclus pe Julianna Bodó, Liviu Chelcea, Dorin Dobrințu, Călin Goina, Constantin Iordachi, Daniel Puiu Lățea, Robert Levy, Linda Miller, Eugen Negrici, Sándor Oláh, Marius Oprea, Octavian Roske, Dumitru Șandru, Michael Stewart, Virgiliu Țărău, Smaranda Vultur și pe mine.

Tema principală a cercetării a vizat modul în care modernizarea producției agricole după tiparele URSS prin colectivizare (deci prin schimbarea regimului juridic de proprietate) a transformat nu doar tehnologiile puterii și ale guvernării, ci și „relațiile culturale, sociale și politice [precum și modul

în care] locuitorii de la sate se raportau la pământ și, de asemenea, la ei înșiși, la ceilalți săteni, la stat și chiar la univers [devenind astfel] noi tipuri de subiecți ori de persoane“.²¹ Principalele sub-teme pe care le discut în acest capitol sunt cele legate de construirea partidului-stat, legitimarea unor noi forme de proprietate și reacția țăranilor la marile transformări post-1945.

EȘANTION

Am realizat un număr de nouă interviuri în satul Vadu Roșca și 12 în Nănești în perioadele august–septembrie 2001 și mai–iunie 2002. Cele două sate îmi fuseseră alocate în proiect datorită faptului că rudele din partea tatălui meu – bunici, nouă unchi și mătuși, plus veri, verișoare – erau din satul Nănești, centrul comunei cu același nume. Cunoșteam destul de bine satul întrucât cele mai multe vacanțe de vară ale copilăriei din perioada comunistă mi le petrecusem acolo, la un frate al tatălui meu și soția sa care aveau trei copii de vârste apropiate mie. Unchiul la care stăteam era șofer pe ambulanța spitalului din comuna vecină Măicănești; locul de muncă îi aducea un venit nu doar bun, ci și regulat, ceea ce era un avantaj prin comparație cu lucrătorii la CAP. În plus, prin natura muncii lui, fiind mai mereu pe drumurile județului, căpătase și reputația unui Sinbad marinarul, chiar dacă un Sinbad de uscat. Cele mai profitabile curse cu Salva-rea erau cele la Focșani – reședința de județ –, de unde se întorcea cu cincisăse pâini albe și ceva „mezel“, alimente care lipseau aproape cu desăvârșire de la magazinul sătesc. În schimb, ca multe alte femei de la CAP, mătușa era, mi-o amintesc, ruptă cu munca și terorizată de normele zilnice de la colectiv. Acestora li se adăugau, mai ales în anii '80, controalele minuțioase făcute de responsabili de la județ, împreună cu miliția pentru ca nu cumva femeile de la CAP să fure din recoltă (de obicei câțiva știuleți de porumb sau niște fasole).

În vacanțele petrecute acolo auzisem povestindu-se, sporadic și cu precauțiile de rigoare, despre actele de rezistență

la colectivizare ale țăranilor din zonele învecinate, mai ales la Răstoaca și Suraia.* Cele mai multe din aceste istorii le aflasem de la mătușa mea, originară din satul vecin Călienii Noi, care nu se sfia să își manifeste resentimentele față de comunism, CAP și confiscarea terenurilor deținute de tatăl ei, un țăran mijlocăș. Paradoxal, la momentul colectivizării mătușa era încă un copil, dar se pare că suferința tatălui ei după pierderea pământului a marcat-o. După căderea comunismului, când o mare parte din țară votase cu FSN și Iliescu, ea a fost una dintre puținele persoane din comună care a votat cu PNTCD și Ion Rațiu.

Pe măsură ce pregăteam cercetarea de teren, tatăl meu și alte rude din Nănești mi-au atras atenția asupra evenimentelor din 1957 de la Vadu Roșca, un sat aflat la 16 km de

* Teama față de autorități făcea ca discuțiile despre anii colectivizării să fie mai puțin frecvente decât, de exemplu, cele despre perioada celui de-al Doilea Război Mondial – cel puțin în cercurile rudelor și cunoștințelor mele. În Nănești fuseseră staționate trupe germane, iar unii localnici (inclusiv tatăl meu, copil pe atunci) își aduceau aminte de tratamentul prietenos al soldaților germani față de săteni. Gentilețea germanilor se datora faptului că România antonesciană a fost aliata Germaniei naziste – un amănunt care le scăpa (voit sau nu) localnicilor. Ulterior, în Nănești au fost staționate trupe sovietice, iar amintirile legate de acestea erau sumbre și contrastau radical cu „civilitatea” nemților. Ca în alte părți, imaginea rușilor era de bețivi, hoți, fustangii, violatori. Două dintre surorile tatălui meu erau adolescente la acea vreme; cum rușii căutau „domnișoara”, un om de „bine” îi îndreptase pe soldații ruși către gospodăria bunicilor mei. Soldații ruși nu le-au găsit pe cele două tinere, care fuseseră deja trimise de acasă de bunicii mei de teama rușilor. După ce i-au bruscat, încercând, fără succes, să-i facă să spună unde le sunt fetele, un sovietic i-a pus pe bunicii mei să numere stelele de pe cer toată noaptea sub paza unui alt soldat, până vor ceda și vor mărturisi. Nici strategia asta nu a funcționat și lucrurile s-au sfârșit cu bine. Totuși, de ce astfel de istorii erau spuse mai pe șleau decât cele referitoare la colectivizare? Speculez că acest lucru se datorează și distanțării oficiale de URSS din anii respectivi; a-i vorbi de rău pe ruși nu mai reprezenta un delict, ci, dimpotrivă, servea interesele politiciii de autonomie promovate de Ceaușescu.

Nănești, unde mi s-a promis că voi avea acces, prin niște cunoștințe, la cei implicați în revoltă. Am ajuns astfel să realizez nouă interviuri sistematice în Vadu Roșca cu următorii: 1) un țăran care a refuzat să intre în GAC (Gospodăria Agricolă Colectivă, ulterior CAP – Cooperativă Agricolă de Producție) și în urma confiscării pământului de către stat, a funcționat ca „particular“ (*i.e.*, și-a lucrat pământul din intravilan care i-a rămas și si-a câștigat existența din „cărăușie“ ori din transport și lucru cu căruța pe cont propriu); 2) un participant la revoltă; 3) un participant la revoltă care a atacat cu cuțitul una dintre mașinile forțelor de ordine trimise în sat – fapt perceput drept „scânteie“ a revoltei; 4) un participant de frunte la revoltă, condamnat și el la închisoare; 5) unul dintre capii revoltei din decembrie 1957, condamnat la închisoare; 6) primul șef de GAC din satul Vadu Roșca și ulterior (până la pensionare) șef de brigadă la CAP în comuna Vulturul; 7) fostul președinte al Sfatului Popular al comunei Vulturul (*i.e.*, primar) în perioada 1956–1961; 8) un fost învățător și director al școlii din sat (tânăr intelectual în sat în anii colectivizării); 9) un profesor de istorie și fost director al școlii din Vadu Roșca în anii '70 și secretar al organizației de partid în Vadu Roșca. Pe lângă cunoștințele extinse asupra evenimentelor din 1957, profesorul de istorie mi-a fost de un imens ajutor în calitate de intermediar și respondent-cheie (*key informant*), înlesnindu-mi accesul în comună și în contactarea celor intervievați.

Evident, datorită contactelor personale și a posibilității de a efectua comparații, am mai realizat un număr de 12 interviuri sistematice, în profunzime, în satul Nănești, comuna Nănești, județul Vrancea, situat la 16 km de Vadu Roșca. În acest sat, deși nu s-au înregistrat acte de rezistență semnificativă și organizată la colectivizare, procesul de transformare socialistă a agriculturii a fost relativ întârziat datorită evenimentelor din satele vecine, Vadu Roșca, Suraia și Răstoaca.

În satul Nănești i-am interviuat pe următorii: 1) un membru CAP care s-a înscris în TOZ (prescurtarea de la „întovărășiri agricole“) și apoi CAP, în pofida opoziției familiei,